

Straffen en nieuwe kansen

Graag een paar opmerkingen bij het nut van straffen. Ik spits mijn bijdrage straks toe op het nut voor gedetineerden.

Vooraf wil ik één opmerking maken over de slachtoffers. Criminaliteit heeft grote effecten op het leven van slachtoffers. Meer en meer ben ik me ervan bewust geworden nooit buiten de slachtoffers om over daders en straffen te spreken. Een gevangenisstraf - zeker als het om een ernstig delict gaat – heeft in ieder geval betekenis voor de slachtoffers. Het gaat dan om iets ervaren van recht dat geschiedt. Iets dat recht doet aan een gevoel van verdriet en machteloosheid. Het kan ook voorzien in een behoefte aan veiligheid voor de slachtoffers.

Nu de gedetineerden.

Heeft straffen nut, in de zin dat iemand een nieuw leven begint, niet meer recidiveert?

Voor mij is een belangrijke waarneming in bijna 30 jaar justitiepastoraat dat veel gedetineerden niet alleen vast zitten in de gevangenis, maar ook in hun eigen levensverhaal. Velen hebben een complexe problematiek op persoonlijk en maatschappelijk gebied.

Op het persoonlijke vlak gaat het onder meer om achterstanden in persoonlijke ontwikkeling, in relationele en sociale vaardigheden en in scholing, onvermogen tot het kunnen voeren van een eigen huishouding, instabiliteit in de dagelijkse levensverrichtingen, verslavingsproblematiek, problematiek met betrekking tot het omgaan met de eigen religieus-culturele achtergrond, motivatie- en zingevingsproblematiek, het ontbreken van duurzame significante contacten, eenzaamheidsproblematiek.

Bij de maatschappelijke voorwaarden gaat het om het ontbreken van werk, het ontbreken van huisvesting, het sociaal milieu, het ontbreken van voldoende steunende contacten, het strafblad, onvoldoende toegankelijkheid van bestaande voorzieningen.

Is straffen effectief? Straffen op zichzelf denk ik niet. En ontegenzeggelijk is het ook zo dat een gevangenisstraf kan bijdragen tot criminaliteit, in de zin dat gedetineerden er van elkaar leren, of dat iemand steeds verder wegglijdt in de onderwereld. Toch kan een gevangenis mijns inziens bijdragen aan de start van een nieuw leven. Om dat in houd te geven zijn voor mij vijf punten van belang.

1. Er moet in de detentie aandacht zijn voor de persoon en de persoonlijke problematiek van de gedetineerde. Al tijdens de detentie kan een begin worden gemaakt om de achterstanden die ik noemde weg te gaan werken. Deze persoongerichte aanpak werkt sterk recidiverend. Tot deze conclusie komt dr. James Bonta, een befaamd wetenschapper uit Canada, die onlangs sprak op een bijeenkomst van Exodus. Bonta heeft honderden publicaties over de hele wereld naar de effectiviteit van straf bestudeerd.

2. Een gevangenisstraf kan effectief zijn als er tijdens die straftenuitvoerlegging een verbinding is met het leven voor de detentie en met het leven na de detentie. Vaak is het zo dat ook de goede dingen in iemands leven, bijvoorbeeld een relatie, tijdens de detentie kapot gaan. Belangrijk is dat wat goed is in het leven van een gedetineerde tijdens de detentie intact blijft. In het gevangeniswezen in Israël zijn met aandacht voor de partners en kinderen van

gedetineerden grote resultaten bereikt. Ook moeten zorg tijdens de detentie en nazorg met elkaar verbonden zijn.

De minister en de staatssecretaris van Justitie hebben dit tot inzet van hun beleid gemaakt. Zij spreken in de brief aan de Tweede Kamer van 29 augustus 2008 over doorzorg. Een continue aanpak voor, tijdens en na de justitiële sanctie. Een onderdeel van deze continue aanpak is ook dat er een samenwerking moet komen tussen gemeenten, schuldhulpverlening, scholen, zorginstellingen, woningcorporaties en justitie.

3. Mijn derde punt is de inzet op motivatie en binding met de samenleving. Veel gedetineerden willen een nieuwe levensweg inslaan. Ze willen iets anders van hun leven maken dan hoe het tot nu toe gelopen is. Er zijn momenten van een sterke motivatie. Maar veel van deze motivatie verdampst tijdens de detentie. Het is moeilijk om de goede voornemens vast te houden. Men is aan zichzelf alleen overgeleverd. En dan is er veel kracht nodig om motivatie vast te houden bij alles wat op hen afkomt. Dat geldt ook voor de tijd na de detentie. Er zijn veel tegenslagen en verleidingen waardoor men weer terugvalt in het oude patroon.

Naast motivatie is binding met de samenleving nodig om criminaliteit te voorkomen. De criminologe Junger-Tas wijst op dit essentiële punt. 'Binding – met je naaste, je geliefde of je ouders, maar ook met instituties zoals school, werk, vrienden of de sportclub – is een zeer belangrijke factor bij de integratie. Kinderen – en volwassenen trouwens ook – moeten gebonden zijn aan de samenleving waarin ze leven. Want als die binding er niet is hebben ze geen boodschap aan de eisen die de samenleving stelt. Ze hebben niets te verliezen, het kan ze niets schelen.'

4. Motivatieversterking en binding met de samenleving. In de geestelijke verzorging werken we daaraan. Heel minutieus in de één op één contacten met de gedetineerden en in groepsactiviteiten. Vrijwilligers van de kerken van buiten kunnen daar een belangrijke rol in spelen. In het justitiepastoraat zien we daar de grote betekenis van. Zo'n 1500 vrijwilligers nemen in het hele land wekelijks deel aan de kerkdiensten en de gespreksgroepen. Die vrijwilligers maken iets los bij gedetineerden. Ze geven hen het gevoel dat ze iemand zijn, dat ze van betekenis zijn. Deze inzet op motivatie en binding moet nog veel breder dan vanuit de geestelijke verzorging vanuit de samenleving gebeuren. Veel gedetineerden voelen een grote afstand tot de samenleving en instituties van de samenleving. Ze hebben vaak in niets of niemand meer enig vertrouwen. Ze leven vaak in de marge. Daar komt bij dat de gevangenisstraf hen vaak wordt nagedragen. Van belang is dat zij tijdens en na de detentie het gevoel hebben erbij te horen. Ik denk dat het van belang kan zijn dat organisaties uit de stad, uit wijken en buurten, die later een rol kunnen spelen om ex-gedetineerden een plaats te geven, contact zoeken met gedetineerden tijdens de detentie. De overheid is nogal eens geneigd hier beperkt te denken alleen aan formele organisaties. Ook kerken en moskeeën kunnen hier een belangrijke rol in spelen. Nog teveel nazorg komt pas na de detentie aan de orde.

Er moet dus niet alleen bij de gedetineerden iets gebeuren, maar ook bij de samenleving zelf. Het is van belang dat de samenleving in de detentie veel meer dan nu het geval is, present is. Bewegingen maken van buiten naar binnen.

Ik pleit er ook voor dat herkenbare figuren zoals politici, burgemeesters, opinion leaders, tv-persoonlijkheden en rolmodellen zoals bekende sporters, in de gevangenis komen om gedetineerden te laten zien dat ze welkom zijn in de samenleving en dat er iets van ze wordt verwacht, om medeburger te zijn en medeverantwoordelijkheid te dragen.

5. De overgang van binnen naar buiten moet sterk worden verbeterd. Er is voor zover ik weet nog steeds geen bestuursakkoord tussen het rijk en de Vereniging Nederlandse Gemeenten. Met die overgang moet al een begin worden gemaakt, ruim voor de invrijheidsstelling. Ik heb de indruk dat dit in Utrecht goed loopt.

Zijn ex-gedetineerden in staat een nieuw leven op te bouwen?

Ik wil graag beginnen met een concrete situatie van een oud-bewoonster van Exodus.

Ze heeft tien jaar geleden bij ons gewoond in Exodus Den Haag. Ze is nu 37 en ze heeft een man en twee kinderen. Een heel goede moeder. Ze was de eerste vrouw die ging wonen in een Exodus huis. Ze vertelde me eens dat zij toen ze nog jong was eigenlijk haar moeder had opgevoed en van de televisie had geleerd hoe ze zich als vrouw moest kleden.

Daniëlle was toen ze bij Exodus kwam wonen een stevige vrouw. Bokskampioen. Om zich de mannelijke bewoners van haar lijf te houden, stelde ze twee lijfwachten aan. Die waren voortdurend bij haar in de buurt, maar ze mochten haar niet aanraken.

Toen ik met haar terugkeek op haar tijd in Exodus zei ze (en ik citeer nu een gedeelte uit mijn boek): ‘Ik denk dat ik in Exodus ging puberen. Dat had ik op m’n veertiende niet gehad, en nu kreeg ik het alsnog. Je komt daar tot rust. Je hoeft jezelf niet de hele dag te bewijzen. Meer bewoners hadden dat. We waren volwassen mensen, maar we gingen waterbommen en rotjes gooien om de leiding te pesten. Dat kon daar. Ik ging voor iedereen waterpistolen halen.

Als je lang gebruikt hebt, heb je een tijd geen emoties gehad. Als je dan weer nuchter wordt, komen al die emoties los. Dat moet allemaal ontwikkeld en ontdekt worden. Dan krijg je dat verlate pubergedrag. Het was wel goed in mijn proces.

In mijn Exodustijd zijn vriendschappen ontstaan. Die band is er nog. Als we elkaar tegenkomen weet ik, het zit goed. Je weet van elkaar hoe het daar geweest is. Ik hoor van een aantal mensen dat het echt goed met hen gaat. Ze hebben een gezinnetje en werk.

Ik had ook van die driftaanvallen. Bijvoorbeeld als ik papieren moest invullen. Ik kon dat niet, ik voelde me machteloos. Ik was die dingen niet gewend, daar werd ik onzeker van en dat uitte zich in agressie. Nu begrijp ik het, maar toen wist ik dat niet. Nu kan ik zelfs internetbankieren!

Je wilt wel veranderen, geen crimineel meer zijn, mensen niet meer kwetsen, niet grof meer overkomen, maar je weet niet hoe.

In Exodus en daarvoor in de Forensisch Psychiatrische Kliniek in Assen ben ik me heel veel dingen gaan realiseren. Dan pas ga je veranderen. Goed dat je daar ook leert wat je wel en niet moet doen.’

Wat is het allerbelangrijkste dat je hebt geleerd?

‘Van Exodus heb ik meegekregen dat er mensen zijn die je kunt geloven op hun woord. Dat als je een afspraak had met iemand, het dan ook echt gebeurde. Dan heb ik het nog niet over vertrouwen, want daar was ik nog te kwetsbaar voor.’

Ik herinner me dat je altijd veel plezier in huis bracht.

‘Ja, dat herken ik nu nog in mijn leven. Daar teer ik op. Vroeger hadden mijn broertje en ik altijd heel veel blauwe plekken. We gingen dan kijken of we er figuurtjes in konden herkennen. “Hé, ik heb een smurf!” Als we klappen kregen, trokken we gekke bekken. We moesten ook altijd mee naar de kerk. We kregen soms letterlijk het mes op de keel dat we ons moesten gedragen in de kerk. We zongen dan samen andere teksten op die melodieën. Zo overwonnen we de depressie thuis. Dat positieve hebben m’n broertje en ik nu nog. Daardoor heeft hij ook altijd veel mensen om zich heen. Erge dingen kun je zo brengen dat ze minder erg zijn.

Dat blije, dat heb ik van m’n moeder. Zij had ook heel veel humor, ze hield van geintjes. Helaas is ze dood. Nu ze dood is en ik veel verder ben, kan ik beter begrijpen hoe zij zich voelde. Ik zal het nooit helemaal snappen, maar zij heeft ook een zwaar leven gehad.’

Hoe sta je nu in het leven?

‘Ik heb meer vertrouwen van binnen gekregen. Ik wil bewijzen dat ik ook wat kan. Ik heb een grote vechtlust, daardoor kan ik in heel veel dingen overleven.

Ik probeer mijn kinderen goed op te voeden. Ik leer ze dat ze bijvoorbeeld altijd de buschauffeur gedag moeten zeggen. Dat doen ze ook altijd. Ze imiteren trouwens ook wat je ze niet leert (van sommige dingen vind ik dat minder...). Ze maken bijvoorbeeld heel makkelijk contact, net als ik. Ik wil niet meer terug in die rotwereld van vroeger.’ (einde citaat)

En dan nu puntsgewijs nog een paar opmerkingen over de mogelijkheden voor ex-gedetineerden iets nieuws te beginnen.

Het onderzoek van James Bonta heeft aangetoond dat goede begeleiding van ex-gedetineerden resultaten heeft in duidelijke recidivevermindering. Ex-gedetineerden zijn dus in staat de vicieuze cirkel waarin ze gevangen zitten, te doorbreken.

1. Exodus biedt in het woon-werkprogramma in de Exodushuizen op tien plaatsen in het land een samenhangend begeleidingsaanbod op alle levensgebieden. Tegenover de complexe problematiek op persoonlijk en maatschappelijk gebied, stelt Exodus begeleiding op wonen, werken, relaties en zingeving in een strakke en duidelijke structuur. Exodus is begonnen als een klein particulier initiatief met alleen vrijwilligers, en heeft nu tien huizen met jaarlijks 400 ex-gedetineerden en 200 professionele medewerkers.

2. Exodus biedt geen begeleiding op zichzelf, maar is verankerd in de sameleving. Door de verbinding met de kerken is er een breed draagvlak in particulieren en verbinding met werkgevers, woningcorporaties, hulpverlening. De stelling van Exodus is dat de samenleving zelf het re-integratieproces van ex-gedetineerden moet dragen. Het gaat niet alleen om professionals en organisaties, maar ook om burgers die betrokken moeten zijn op de nieuwe levensweg van ex-gedetineerden. Terzijde merk ik op dat het mijns inziens tijd is om in de samenleving meer passie te ontwikkelen voor de re-integratie van ex-gedetineerden. Nog te vaak worden ze gezien niet als deel van, maar als buiten de samenleving staand.

3. Een belangrijk punt bij de begeleiding en opvang van ex-gedetineerden is dat het niet alleen professioneel gebeurt, maar dat er persoonlijke betrokkenheid is. Exodus biedt professionaliteit met het hart. Ook het onderzoek van Bonta heeft aangetoond dat er betere resultaten worden bereikt als hulpverleners meer werk maken van goede relaties met ex-gedetineerden.

4. Heel belangrijk in de nazorg van ex-gedetineerden zijn vrijwilligers. In Exodushuizen werken vrijwilligers, maar vrijwilligers geven ook individuele begeleiding. Er is een landelijk netwerk. Vrijwilligers geven iets speciaals. Ze doen het werk belangeloos en ze kunnen vaak juist daar inzetten waar professionals geen mogelijkheden hebben. Mijns inziens moeten vrijwilligers een veel grotere rol krijgen in de begeleiding van ex-gedetineerden. Ze kunnen een belangrijke aanvulling geven op het professionele werk.

De gemeente Ede heeft een convenant gesloten met het Exodus vrijwilligerswerk.

5. De resultaten van Exodus zijn opmerkelijk. Een onderzoek van prof. Moerings van de Universiteit van Leiden onder 734 oud-bewoners over 6 jaar, heeft aangetoond dat 57% van de bewoners van Exodus niet meer terugvalt in criminaliteit. 80% van de mensen die het programma afmaken blijft op het rechte pad.

Het onderzoek van Bonta heeft aangetoond dat een goede scholing van medewerkers op de re-integratieprogramma's die zij draaien, een belangrijke bijdrage levert aan het effect van die programma's.

Exodus heeft ook een groot maatschappelijk rendement in beperking van schade, beperking detentiekosten en reclassering en preventiekosten zoals beveiliging en verzekeringen. Een organisatiebureau heeft uitgerekend dat één Exodushuis in Amsterdam de samenleving over 3 jaar 3 ½ tot 7 miljoen euro netto bespaart. De begeleidingskosten zijn daar van afgetrokken.

6. Van belang bij de re-integratie van ex-gedetineerden is dat er bij de hulpverlening en instanties een goede regie bestaat en dat organisaties met elkaar samenwerken. Nog te vaak wordt er langs elkaar heen gewerkt en heeft als gevolg dat mensen tussen wal en schip vallen.

Ten slotte: voor een goede re-integratie is nodig: een sterke motivatie van ex-gedetineerden, een samenhangend begeleidingsaanbod, toegankelijkheid en samenwerking van de hulpverlening en instanties en de bereidheid van de samenleving om ex-gedetineerden nieuwe kansen te geven.